

Na tropach leksyki okresu NRD w międzywojniu

Emilia Pankanin

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

emilia.pankanin@op.pl

Michał Sobczak

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz

sobe@wp.pl

The characteristics of the lexis of the GDR in the interwar period

The paper examines the characteristics of the lexis of the GDR period that was excerpted from *Duden*, a dictionary of the German language. The main aim of the study is to define the frequency of use of selected lexical units before the establishment of the German Democratic Republic in 1949. The results of the analysis based on texts from an electronic corpus of German (DWDS) indicate that part of the lexis classified in the *Duden* as characteristic of the GDR period existed in the German language before the division of Germany. The explanation for this phenomenon provided by the authors is the return of repressed German immigrants to their homeland. The analysis is preceded by an overview of historical background of German immigrants in the former Russian Empire. Subsequently, the paper describes the most salient features of the language used by the German minority in the Soviet Union and presents the reasons why the Germans in Russia chose to return to their homeland.

Keywords: Russian-Germans; the interwar period; German in the Soviet Union; characteristics of the lexis of the GDR

1. Wstęp

Od kilku lat zespół językoznawców z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy¹ prowadzi projekt badawczy dotyczący sowietyzacji języka Niemców nadwożańskich zamieszkujących tereny byłego Związku Radzieckiego w okresie międzywojennym. W najbliższych miesiącach planowane jest wydanie monografii dotyczącej historii Niemców rosyjskich, która stanowić będzie tło historyczno-teoretyczne dla przewidzianej na dalszą fazę projektu analizy lingwistycznej słownictwa ekscerpowanego z wydawanej w rejonie Powoźża niemieckojęzycznej prasy oraz jednostek leksykalnych zgromadzonych w trakcie badań słowników przekładowych adresowanych do przedstawicieli niemieckiej mniejszości narodowej. Dotychczas opublikowano kilkanaście prac i rozpraw odnoszących się do tej problematyki (np. Mędelska, 2015; Mędelska, Cieszkowski, 2012; Mędelska, Jankowiak-Rutkowska, 2016), dzięki czemu ustalono niektóre z cech tzw. niemczyzny radzieckiej okresu porewolucyjnego.

W trakcie zbierania materiału językowego do pracy dyplomowej Emilii Pankanin poświęconej leksyce okresu Niemieckiej Republiki Demokratycznej² okazało się, że wiele z jednostek notowanych przez współczesne niemieckojęzyczne opracowania leksykograficzne z kwalifikatorem *DDR* poświadczanych jest przez źródła wykorzystywane do badań niemczyzny radzieckiej międzywojnia. Ustalenie to stało się dla nas inspiracją do przeprowadzenia analizy części zebranego słownictwa pod kątem jego rejestrowania w bazach cyfrowych DWDS (*Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*) w latach poprzedzających powstanie NRD, a w szczególności w okresie międzywojennym. Celem badania jest wykazanie, że istnieje możliwość, że część słownictwa trafiła do Niemiec wskutek migracji Niemców rosyjskich, tj. jeszcze przed podziałem Niemiec na RFN i NRD.

2. Tło historyczno-językowe

Zanim przedstawimy wyniki przeprowadzonej analizy, niezbędne jest syntetyczne nakreślenie historii emigracji Niemców na tereny rosyjskie, która doprowadziła do osiedlenia się blisko 2 milionów obywateli niemieckiego pochodzenia na obszarze ZSRR w okresie po I wojnie światowej, jak również wskazanie czynników polityczno-historycznych skutkujących powrotem części Niemców sowieckich do ojczyzny. Odniesiemy się ponadto do cech niemczyzny radzieckiej wyodrębnionych dotychczas przez bydgoskich badaczy.

¹ Pracami zespołu kieruje Jolanta Mędelska, członkami zaś są Marek Cieszkowski i Michał Sobczak.

² Jest to praca magisterska przygotowana pod kierunkiem dra Michała Sobczaka pt. *DDR-Lexik im Spiegel des Großen Wörterbuches der deutschen Sprache*.

Początek osiedlania się Niemców na terenach nadwołżańskich sięga drugiej połowy XVIII wieku, kiedy to Katarzyna II, po objęciu władzy nad Imperium Rosyjskim, wydała manifest, w którym zaprosiła zagranicznych kolonistów do Rosji. Ponieważ wskutek zwycięskich wojen z Turcją w XVIII wieku Cesarstwo Rosyjskie poszerzyło swoje terytorium o południową Ukrainę, a tereny te pozostały w dużym stopniu niezaludnione (Wiens, 1998), zwiększenie populacji w granicach Imperium należało do głównych założeń polityki rosyjskiej władczyni. Nowi osadnicy mieli przyczynić się nie tylko do rozwoju społecznego, lecz również postępu gospodarczego w kraju. Korzystając z dóbr, jakie gwarantowała kolonistom caryca, otwierali oni manufaktury i warsztaty, a każdy właściciel fabryki, w której wytwarzane były nowe, niespotykane dotąd w Cesarstwie Rosyjskim produkty, mógł swobodnie sprzedawać towary za granicę przez dziesięć lat, nie płacąc przy tym cła (Stricker, 2002).

Liczne przywileje nadane imigrantom określał wspomniany manifest z 22 lipca 1763 roku. Pierwszym punktem edyktu był zapis o dowolności w wyborze guberni, w granicach której mieli osiedlić się nowo przybyli do Rosji obywatele. Mieszkańcy kolonii uzyskali również prawo do samostanowienia. Nie mniej istotne dla przesiedlonych w swoim kraju Niemców było zapewnienie im wolności wyznania, wraz z prawem do budowania kościołów i zezwoleniem na działalność pastorów (Wiens, 1998). Koloniści otrzymali także wsparcie finansowe w postaci kredytu, z możliwością jego spłaty w okresie od pięciu do dziesięciu lat, jak i posiadali możliwość zakupu produktów o wartości trzystu rubli, zarówno dla własnego użytku, jak i w celu wprowadzenia ich do obiegu handlowego (Stricker, 2002). Każda rodzina otrzymała ponad hektar ziemi, a przybyli do Imperium Rosyjskiego mężczyźni zwolnieni byli z obowiązku odbywania służby wojskowej (Eisfeld, 1999).

Przywileje zagwarantowane osadnikom przez carycę Katarzynę II okazały się szczególnie atrakcyjne dla Niemców, którzy w swoim kraju poddawani byli represjom politycznym i ograniczeniom wolności wyznawania religii. Przyczyną ruchów migracyjnych w późniejszym czasie były wojna siedmioletnia, wojny napoleońskie, zła sytuacja gospodarcza Niemiec, nieurodzaj i głód (Wiens, 1998). W tym czasie liczba Niemców zamieszkujących tereny Powołża wzrosła do tego stopnia, że stanowili oni najliczniejszą grupę spośród wszystkich mniejszości narodowościowych zamieszkujących te tereny (Dahlmann, 1994).

Pierwsza fala imigracji datowana jest na lata 1763-1767. Wówczas nad Wołgę przybyło około 27 tysięcy Niemców. Największą grupę migrantów stanowili jednak koloniści przybyli w XIX wieku z południowo-zachodnich i południowych Niemiec, tj. z Wirtembergii, Badenii, Palatynatu, Alzacji, z regionu Rheinhessen i ze Szwabii (Wiens, 1998). Liczba ludności niemieckiej w Rosji systematycznie rosła, a u schyłku 19. stulecia, w roku 1897, tereny Imperium zamieszkiwało już blisko 1,8 mln Niemców (Dahlmann, 1994). Tak duża liczba kolonistów w Rosji i odległość Powołża od centralnych ośrodków handlowych przyczyniły się

do rozwoju gospodarczego regionu, dzięki czemu już w XIX wieku Powołże stało się jednym z najważniejszych szlaków komunikacyjnych w Rosji i tym samym istotną częścią rozwijającej się rosyjskiej gospodarki (Eisfeld, 1985). Sytuacja Niemców na terenie Imperium zaczęła się jednak zmieniać w drugiej połowie XIX wieku, kiedy to wskutek wojny krymskiej (1853-1856) wprowadzono szereg reform regulujących sferę polityczną, gospodarczą i społeczną w Rosji. Na mocy tych postanowień Niemcy rosyjscy zostali pozbawieni prawa do samostanowienia (Eisfeld, 1999).

Wraz z wybuchem pierwszej wojny światowej rozpoczęły się represje względem ludności niemieckiej. Zabroniono jej porozumiewania się w języku ojczystym i wprowadzono zakaz zgromadzeń (Wiens, 1998). W 1915 roku zaczęto pozbawiać Niemców majątków ziemskich, wielu spośród nich zostało wziętych w niewolę lub przesiedlonych na Syberię (Eisfeld, 1999). Pod koniec lat dwudziestych zaczęto zamykać niemieckie kościoły i zakazywać odprawiania mszy. Pierwsza wojna światowa, głód i liczne ucieczki z Rosji spowodowały, że liczba Niemców osiadłych na terenach Rosji w okresie międzywojennym znacząco zmalała. Niektórzy z nich powrócili wtedy do ojczyzny (Krieger, 2015), co – naszym zdaniem – mogło mieć wpływ na transfer niemczyzny radzieckiej na tereny etniczne. Według spisu ludności sporządzonego w 1926 roku, tereny nadwożańskie zamieszkiwało niespełna czterysta tysięcy Niemców (Wiens, 1998).

Przełomowym momentem w historii Niemców nadwożańskich okazała się rewolucja lutowa. Przewrót zorganizowany przeciwko monarchii absolutnej cara Mikołaja II Romanowa dał mniejszości niemieckiej nadzieję na polepszenie jej sytuacji (Eisfeld, 1999). Po objęciu władzy przez Bolszewików rząd miał zapewnić obywatelom Rosji równość, a mniejszościom narodowym przywrócić przywileje religijne i znieść wprowadzone restrykcje. Obietnica przyznania Niemcom zamieszkującym tereny nadwożańskie, jako pierwszej mniejszości narodowej w Rosji, niepodległości nie została jednak w pełni spełniona. Zamiast utworzenia autonomii, wprowadzono dyktaturę totalitarną (Koch, 1997). W 1918 roku powołano Komisariat do Spraw Niemieckiego Okręgu Nadwożańskiego stanowiący organizację robotniczą, w której działali także Niemcy. W styczniu 1924 roku została utworzona Niemiecka Nadwożańska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Radziecka. W jej obrębie ustanowiono czternaście kantonów (Koch, 1997). Mieszkańcom republiki zagwarantowano nieograniczony dostęp do edukacji w języku ojczystym, równe możliwości rozwoju zawodowego, poznawania kultury i historii Niemiec (Krieger, 2015).

Sytuacja Niemców rosyjskich na terenach Związku Radzieckiego po objęciu władzy przez Adolfa Hitlera zaczęła się zmieniać wraz z wypowiedzeniem ZSRR wojny przez Rzeszę Niemiecką w 1941 roku. Niemców oficjalnie oskarżano o kolaborację, współpracę z Abwehrą i Gestapo (Krieger, 2015). Oskarżenia i uprzedzenia względem Niemców rosyjskich były jednak bezpodstawne, gdyż nie

zanotowano żadnego wypadku, by kolonista skazany był za zdradę stanu lub sabotaż na terenie kolonii niemieckich (Koch, 1997). W konsekwencji prowadzonych działań wojennych i rosnącej nienawiści względem Niemców zamieszkujących terytorium ZSRR rozpoczęły się masowe wysiedlenia. Na mocy dekretu z 7 września 1941 roku rozwiązano Niemiecką Nadwołżańską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką. Z terenów byłej republiki na Syberię i do Kazachstanu przesiedlonych zostało 438 715 Niemców (Krieger, 2015). Jak podaje Rosemarie Schumann (2014), część uprawnionych do tego Niemców powróciła do ojczyzny w połowie lat pięćdziesiątych minionego stulecia. Byli to przede wszystkim ci spośród imigrantów, którzy przed rokiem 1941 posiadali obywatelstwo niemieckie.

Okres autonomii językowo-kulturowej, którą Niemcy rosyjscy otrzymali w międzywojniu, przyczynił się do ukształtowania się tzw. niemczyzny radzieckiej. W dotychczasowych badaniach tego szczególnego języka wykorzystywano między innymi zbiory pieśni i broszury propagandowe wydawane w Pokrowsku³ oraz niemiecko-rosyjskie słowniki przekładowe autorstwa Aleksieja Fedorowicza Nesslera. Badacze zaobserwowali, że po rewolucji październikowej 1917 r. w języku niemieckiej mniejszości narodowej zamieszkującej tereny rosyjskie występowały liczne sowietyzmy (Cieszkowski, Mędelska, 2010), czego przyczynę stanowi popularyzacja leksyki radzieckiej w prasie i broszurach informacyjnych (Cieszkowski, Mędelska, 2011). Były to słowa nazywające przede wszystkim nowe realia radzieckie, takie jak jednostki miar, potrawy czy nowo powołane do życia instytucje i organizacje związkowe. W niemczyźnie radzieckiej dość licznie występowały ponadto skrótowce i orientalizmy, czyli w tym wypadku jednostki leksykalne zapożyczone z języków wschodnich narodów ZSRR. Wśród ustalonych cech niemczyzny radzieckiej okresu międzywojennego wskazać trzeba także na przestarzałość form wyrażenia i obecność archaizmów, co wiąże się z nieznaną ówczesnej niemczyzny normatywnej. Wyodrębnione cechy niemczyzny radzieckiej są zbliżone do radzieckiej odmiany języka polskiego, która stanowi kod dokładniej już w literaturze opisany (por. Graczykowska, 2015; Joachimiak-Prażanowska, 2015; Mędelska, Jankowiak-Rutkowska, 2011; Mędelska, Jankowiak-Rutkowska, 2016).

3. Analiza materiału

Źródłem materiału językowego, który poddamy analizie w dalszej części artykułu, jest *Wielki słownik języka niemieckiego (Das große Wörterbuch der deutschen Sprache⁴)* opublikowany w 1999 roku przez znane i cenione zarówno w Niemczech, jak i w świecie wydawnictwo Duden. Redaktorem kierującym pracami leksykograficznymi,

³ Pokrowsk (nazywany później Engels) był stolicą Republiki Nadwołżańskiej.

⁴ Dalej: DGWDS.

któremu towarzyszył kilkunastoosobowy zespół współpracowników, był Werner Scholze-Stubenrecht. Opracowanie składa się z dziesięciu tomów i rejestruje ponad 200 tysięcy artykułów hasłowych opatrzonych około 300 tysiącami definicji. Jak w *Przedmowie* podaje zespół redakcyjny, DGWDS odzwierciedla zarówno kulturalne, dialektalne, historyczne, jak i socjolektalne bogactwo niemieczyny. Decydując o tym, które spośród jednostek językowych trafiły do słownika oraz w jaki sposób zostały one opracowane, autorzy kierowali się w dużej mierze analizą zgromadzonych kartotek słownictwa czy poświadczeń w korpusach internetowych:

Um den Wortschatz so vollständig und exakt zu beschreiben, geht das Wörterbuch auf authentisches Quellenmaterial zurück. Es wertet mehrere Millionen Belege aus der Sprachkartei der Dudenredaktion sowie umfangreiche elektronische Textkorpora aus. Vielfach wurden zusätzlich die allgemeinen Recherchemöglichkeiten des Internets genutzt. Zahlreiche Belege sind als Beispiele oder Zitate in das Wörterbuch eingeflossen, um die Verwendung der Wörter im Satz zu veranschaulichen (DGWDS, Vorwort).

Z przedziału liter A-M analizowanego słownika wyekscerpowaliśmy 54 artykuły hasłowe opatrzone kwalifikatorem *DDR*. W dalszej części artykułu zaprezentujemy wyniki analizy zbiorów cyfrowych DWDS, w których szukaliśmy poświadczeń użycia zgromadzonych wyrazów w okresie międzywojennym. Materiał klasyfikujemy w trzech grupach. Pierwszą z nich tworzą wyrazy, które według danych DGWDS funkcjonowały tylko w NRD. Jednostki (lewą stronę artykułów hasłowych) przedstawiamy w porządku alfabetycznym, podając w nawiasie liczbę zarejestrowanych poświadczeń, lata, z których owe poświadczenia pochodzą, przykład zdania, w którym leksem został użyty, w przypisie zaś zamieszczamy adres bibliograficzny cytowanego fragmentu⁵. Drugą grupę stanowią jednostki, które oprócz znaczenia związanego z NRD mają w niemieczynie również inną semantykę. W tym wypadku podajemy w nawiasie znaczenie odnoszące się do NRD, liczbę oraz lata poświadczeń i przykład użycia. Trzecią grupę tworzą te spośród zebranych leksemów, których poświadczeń w międzywojniu nie odnaleźliśmy.

Grupa I

Ablieferungssoll (1⁶; 1937); Ambulatorium (2; 1926-1933; „An größeren Bauten, die von der Stadtgemeinde bzw. unter Zuschußleistung oder Darlehensgewährung durch die Stadtgemeinde begonnen werden sollten, kommen in Betracht: Kinderhaus und Ambulatorium im Krankenhaus Schwabing, Neubau der Dermatologischen

⁵ Wszystkie adresy podajemy za DWDS, dostęp: 30.12.2016.

⁶ Poświadczenie tej jednostki nie może być zilustrowane kontekstem zdaniowym, ponieważ, jak podaje DWDS, naruszałoby to prawa autorskie. Podobne wypadki w dalszej części artykułu oznaczamy gwiazdką (*).

Klinik auf dem Areal der alten Gasanstalt an der Thalkirchnerstraße, Erweiterung des Familienbades Maria-Einsiedel, Errichtung des neuen Ledigenheims im Westend, Erweiterung des Stadtmuseums am Jakobsplatz, Bau einer Rohrlagerhalle der Wasserversorgung auf dem Areal der vorm.⁷); Amortisation (15; 1920-1933; „Soweit der reine Finanzbedarf in Frage kommt, können davon etwas über 400 Millionen für Amortisation der öffentlichen Schuld in Abzug gebracht werden.⁸“); Arbeiterstudent (1; 1932; „Und diese Maßnahme von einer Regierung, deren stärkste Partei noch immer fälschlich "sozialistisch" genannt wird, und für einen möglichst hohen Prozentsatz von Arbeiterstudenten einzutreten vorgibt.⁹“); Attestation (1; 1920; „Schon Calvin hatte das Betteln strikt verboten und die holländischen Synoden eifern gegen die Bettelbriefe und Attestationen für Zwecke des Bettels.¹⁰“); Blauhemd* (1¹¹); Boykotthetze (4; 1935-1939; „Sollte aber eine weitere Unterstreichung der Richtigkeit dieser unserer Auffassung erforderlich sein, dann wird diese reichlich gegeben durch die erneute Boykotthetze, die das jüdische Element gegen Deutschland soeben wieder in Gang setzt.¹²“); Bruderpartei (1; 1936; „»Hitler in Österreich«, das erstmalig dessen Beziehungen zu der im Jahre 1926 in die reichsdeutsche NSDAP aufgegangenen österreichischen Bruderpartei in der Zeit von 1920 bis Herbst 1923 unter Abdruck von Briefen, Zeitungsausschnitten usw. behandelt.¹³“); Brudervolk (8; 1919-1939; „Sie ruft alle deutschen Brüdervölker auf, den gleichen Weg zu gehen. Allen Proletariern, wo immer sie für Freiheit und Gerechtigkeit, wo immer sie für revolutionären Sozialismus kämpfen, in Württemberg und im Ruhrgebiet, in der ganzen Welt, entbietet die bayerische Räterepublik ihre Grüße.¹⁴“); Einheitspartei (22; 1920-1937; „Unter lebhafter Zustimmung des Hauses erklärte ein Sprecher der Einheitspartei, hier handele es sich um kein Politikum, sondern um eine nationale Frage, die nach einstimmiger Ansicht des Abgeordnetenhauses in radikalster Weise gelöst werden müsse.¹⁵“); Einzelbauer* (1¹⁶); Erfindungswesen (1; 1932; „Die Ueberschüsse des Patentamt sind ungerechtfertigt, insofern sie nicht aus einem Ertrage fließen und indem sie für Zwecke aufgebracht werden, die dem Erfindungswesen völlig fremd sind.¹⁷“); Feldfutterbau* (1¹⁸); Friedensgrenze* (1¹⁹); Friedenskämpfer (5; 1933-1936; „In den von Gebhardt, der übrigens Vorstandsmitglied des von Franzosen finanzierten Weltbundes für Friedenskämpfer ist, verfaßten öffentlichen Briefen an Dr.

⁷ Münchner Neueste Nachrichten, 09.01.1926.

⁸ Berliner Tageblatt (Morgen-Ausgabe), 02.02.1933.

⁹ Völkischer Beobachter (Reichsausgabe), 04.03.1932.

¹⁰ Weber, Max: Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. In: Weber, Marianne (Hg.) Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Bd. I, Tübingen: Mohr 1920 [1920], S. 161.

¹¹ Brak danych o roku poświęcenia.

¹² Völkischer Beobachter (Ausgabe A/Norddeutsche Ausgabe), 16.09.1935.

¹³ Jahresberichte für deutsche Geschichte, 1936, S. 385.

¹⁴ Berliner Tageblatt (Abend-Ausgabe), 07.04.1919.

¹⁵ Völkischer Beobachter (Berliner Ausgabe), 04.03.1937.

¹⁶ Brak danych o roku poświęcenia.

¹⁷ Vossische Zeitung (Morgen-Ausgabe), 03.03.1932.

¹⁸ Brak danych o roku poświęcenia.

¹⁹ Jw.

Hugenberg und den früheren Reichswehrminister v. Schleicher spielten zwei Vorwürfe die Hauptrolle.²⁰); Friedenskomitee* (1²¹); Friedensmanifest (1; 1931; „Die französischen Intellektuellen haben kürzlich ein Friedensmanifest in die Welt gesandt.²²“); Friedenspropaganda (3; 1924-1937; „In der Unterredung des letzten Kaisers mit dem päpstlichen Nuntius Pazelli im Jahre 1917 hat der Kaiser darauf hingewiesen, daß man der Sozialdemokratie nicht das Verdienst der Friedenspropaganda überlassen dürfe, sondern die katholische Kirche müsse die durch die Verhältnisse gebotene Gelegenheit ergreifen.²³“); Futterbau (2; 1924; „Wer Erfolg von seiner Milchwirtschaft haben will, treibe Futterbau.²⁴“); Futterhaus (1; 1932; „Winterfütterung der Vögel ist unbedingt nötig nach starkem Schneefall, Rauhref und Glatteis; mit Futterhaus, Futterglocke, Futterschale (halbe Kokosnuß), Futterbaum.²⁵“); Futterwirtschaft (2; 1936; „In ihnen sind noch ungeheure Reserven verborgen, die im Interesse unserer Futterwirtschaft so schnell als möglich mobilisiert werden müssen.²⁶“); Grundmittel (5; 1923-1934; „So wird die Sprache zu einem der geistigen Grundmittel, vermöge dessen sich für uns der Fortschritt von der bloßen Empfindungswelt zur Welt der Anschauung und Vorstellung vollzieht.²⁷“); Kaufhandlung (2; 1920-1928; „Das eben macht das Wesen des Preises aus, daß er nicht aus den jeweils isoliert gedachten Kaufakten zwischen zwei Individuen hervorgeht, sondern daß er sich als ideelle, dauernd korrigierte Resultante aller Kaufhandlungen ergibt und richtunggebend ist für das ganze Marktgebiet.²⁸“); Kombinat* (1²⁹); Kooperative (1; 1931; „Die gesiebten Gewerkschaftler mußten sich zu Kooperativen zusammenschließen; um behördlichen Schikanen auszuweichen, sorgten sie dafür, daß in jedem Kooperativ eine genügende Zahl ihrer jungen roten Kollegen Aufnahme fand.³⁰“); Kreisgericht (13; 1920-1939; „Am 10. März beginnt vor einem Ausnahmegerichte des Leitmeritzer Kreisgerichtes die auf fünf Tage anberaumte Hauptverhandlung gegen die Professorswitwe Marie Hochreiter geborene Hamann aus Teplitz und gegen den bekannten Forschungsreisenden Professor Julius Nestler aus Prag.³¹“); Kreisleitung* (5³²); Kreisrichter (2; 1922-1934; „Und der Kreisrichter Wundhorst, dessen Frau ebenfalls eine lokalberühmte Sopransängerin war und als Rivalin der Kiesekamp auch gern gehört sein wollte, dachte an eine nächste Gelegenheit und machte Landois ein Kompliment: Herr Professor, Sie sind ja ein Mann wie Bändel, der das Hermannsdenkmal

²⁰ Völkischer Beobachter, 04.03.1933.

²¹ W DWDS brakuje informacji roku poświadczenia.

²² Vossische Zeitung (Morgen-Ausgabe), 05.03.1931.

²³ Berliner Tageblatt (Morgen-Ausgabe), 11.03.1924.

²⁴ Die Landfrau, 25.10.1924.

²⁵ Das Lexikon der Hausfrau, Berlin: Ullstein 1937 [1932], S. 365.

²⁶ Völkischer Beobachter (Berliner Ausgabe), 01.03.1936.

²⁷ Cassirer, Ernst: Philosophie der symbolischen Formen, Darmstadt: Wiss. Buchges. 1994 [1923], S. 20.

²⁸ Rieger, Wilhelm: Einführung in die Privatwirtschaftslehre, Erlangen: Palm & Enke 1964 [1928], S. 10.

²⁹ Brak danych o roku poświadczenia.

³⁰ Vossische Zeitung (Morgen-Ausgabe), 05.03.1931.

³¹ Berliner Tageblatt (Morgen-Ausgabe), 09.03.1920.

³² Nie ma informacji o latach zarejestrowanych poświadczeń.

erbaut hat!³³ⁿ); Kulturminister (1; 1926; „Er sagte, er sei mit dem preuß. Kulturminister Becker bekannt u. wolle ihn auf mich aufmerksam machen.³⁴ⁿ); Literaturpropaganda (1; 1927; „Der Senat ist der Ansicht daß er über die Bestrebungen, die die kommunistische Literaturpropaganda bezwecke, vollkommen im klaren war und sie gebilligt hat.³⁵ⁿ); Massenorganisation (1; 1921; „Sie sind Kinder der Demokratie, des Massenwahlrechts, der Notwendigkeit der Massenwerbung und Massenorganisation, der Entwicklung höchster Einheit der Leitung und strengster Disziplin.³⁶ⁿ);

Grupa II

Agronom (‘Landwirtschaftssachverständiger in der LPG’; 1; 1918; „Er könne ihn ja verklagen, ihn, den Agronomen Petermann - raus!³⁷); Arbeitseinheit (‘Maßeinheit für Arbeitsleistung’; 2; 1930-1931; „Fast jede Arbeitseinheit ist durch einen geeigneten Unterrichtsgang einzuleiten.³⁸ⁿ); Aspirant (‘wissenschaftliche Nachwuchskraft an der Hochschule’; 6; 1918-1937; „Von dem wissenschaftlichen Aspiranten, auch von dem Kleinstadthaß der früheren Jahre ist nichts geblieben.³⁹ⁿ); aufklären (‘jemandem in politischer Hinsicht etwas klarzumachen, jemanden zu überzeugen versuchen; agitieren’; 14; 1919-1939; „Das deutsche Volk hat in seiner überwiegenden Mehrheit, soweit es politisch aufgeklärt ist, kein Vertrauen mehr zu dieser politischen Justiz, und sie verdient auch keins.⁴⁰ⁿ); Bezirksgericht (‘Gericht erster Instanz in Zivil- und Strafsachen’; 28; 1919-1937; „Das heißt, um es genauer zu formulieren, dieser Mann machte gewisse Andeutungen im Zusammenhang mit bestimmten Urteilen des Bezirksgerichtes, die der verstorbene Richter Bonatsch gefällt hatte.⁴¹ⁿ); Bungalow (‘kleines einstöckiges im Grünen gelegenes Wochenhaus’; 11; 1924-1936; „Zwar werden die Herrenhäuser jetzt größtenteils massiv gebaut, aber daneben findet man noch die kleinen hölzernen Bungalows.⁴²ⁿ); Diversion (‘Sabotage gegen den Staat’; 7; 1920-1937; „Von Hannover, Dresden und Wien gemeinsam aber war eine Zerstückelung

³³ Winckler, Josef: Der tolle Bomberg, Rudolstadt: Greifenverl. [1956] [1922], S. 232.

³⁴ Klemperer, Victor: [Tagebuch] 1926. In: ders., Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum, Berlin: Aufbau-Taschenbuch-Verl. 2000 [1926], S. 6.

³⁵ Berliner Tageblatt (Morgen-Ausgabe), 01.03.1927.

³⁶ Weber, Max: Politik als Beruf. In: Weber, Marianne (Hg.) Gesammelte Politische Schriften, München: Drei Masken Verl. 1921 [1919], S. 422.

³⁷ (Tucholsky, Kurt: Eugen Klöpfer. In: ders., Kurt Tucholsky, Werke - Briefe - Materialien, Berlin: Directmedia Publ. 2000 [1919], S. 1515; adresy bibliograficzne wszystkich jednostek podajemy za DWDS, dostęp: 30.12.2016).

³⁸ Schulze, Hermann: Frohes Schaffen und Lernen mit Schulanfängern, Langenzsalza u.a.: Beltz 1939 [1931], S.14

³⁹ Klemperer, Victor [Tagebuch] 1937. In: ders., Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten, Berlin: Aufbau-Taschenbuch-Verl. 1999 [1937], S.47.

⁴⁰ Tucholsky, Kurt: Deutsche Richter. In: ders., Kurt Tucholsky, Werke - Briefe - Materialien, Berlin: Directmedia Publ. 2000 [1927], S. 5153.

⁴¹ Knittel, John: Via Mala, Berlin: Deutsche Buch-Gemeinschaft 1957 [1934], S.482.

⁴² Hagenbeck, John u. Ottmann, Victor: Südasiatische Fahrten und Abenteuer, Dresden: Deutsche Buchwerkstätten 1924 [1924], S. 176.

der brandenburgischen Landschaften in Aussicht genommen; und in der Wiener Allianz hatten Österreich, England und Polen sich verpflichtet, alle ihre übrigen Kräfte anzuwenden, um dem Feinde in seinen Landen Diversion zu machen, wenn einige derselben so gelegen sind, daß man leichtlich einbrechen kann.⁴³ⁿ); geistig-kulturell ('das Geistige und das Kulturelle gemeinsam betreffend'; 2; 1935; „In geistig-kultureller Hinsicht jedoch wird die Möglichkeit der Einschränkung antirömischen Wesens im Begriff des deutschen Volkes fraglich.⁴⁴ⁿ); Grenztruppe ('Teil der Nationalen Volksarmee, dessen Aufgabe die Grenzsicherung sowie die Gewährleistung von Sicherheit und Ordnung im Grenzgebiet ist'; 3; 1934-1939; „Da aber unsere Freiwillige Baltische Landeswehr zu schwach ist, ein Zusammengehen mit Ihren lettischen Truppen sie auch nicht ausreichend stärker macht, nahmen wir Verbindung zu den deutschen Grenztruppen auf.⁴⁵ⁿ); Hausbuch ('von einem Hausarbeiter od. -verwalter geführtes Buch mit den Personaldaten der Hausbewohner'; 6; 1925-1939; „Die Mutter vertiefte sich als Pastorentochter in das Hausbuch jener Jahre, in die Stunden der Andacht.⁴⁶ⁿ); Hauswirtschaft ('persönliches Eigentum der Genossenschaftsbauern an landwirtschaftlichen Nutzflächen, Viehbeständen, Wirtschafts- u. Wohngebäuden u. an Wirtschaftsgeräten'; 3; 1921-1935; „Diese Klasse umfaßt, neben sehr verschiedenen Bestandteilen, zunächst und vor allem das alte Dorf-Gewerbe, also die vom vollen Bodenbesitz ausgeschlossenen, auf Gartenland und Deputat oder Lohn gesetzten Handwerker und Arbeiter, welche zur Ergänzung der Hauswirtschaft des Bauern von Anfang der Siedlung an unentbehrlich waren.⁴⁷ⁿ); Jungarbeiter ('junger Arbeiter (nach gerade abgeschlossener Lehre)'; 22, 1932-1935; „Im Mittelpunkt des Abends, an dem Jungarbeiter, Schüler, Eltern, Lehrer, Mitglieder des Kampfbundes für Deutsche Kultur, H.J. und B.D.M. teilnahmen, stand die Rede des aus der nationalsozialistischen Jugendbewegung hervorgegangenen Stadtverordnetenvorstehers Hans Glauning, der über Die kulturelle Sendung der deutschen Jugend sprach.⁴⁸ⁿ); Kollektivvertrag ('arbeitsrechtlicher Vertrag zwischen einer oder mehreren Gewerkschaften einer oder mehreren Gewerkschaften einerseits und einem oder mehreren Arbeitsgeberverbänden andererseits Tarifvertrag'; 4; 1919-1936; „Die Angestelltenverbände, nämlich der gewerkschaftliche "Verband der Bankbeamten" und der weniger radikale "Deutsche Bankbeamtenverein", haben verkündet, dass sie, nachdem die Dinge nun einmal so weit gediehen sind, die von ihnen prinzipiell angestrebte reichstarifliche Regelung der Gehälter auf dem Boden eines Kollektivvertrages durchsetzen wollen, und das energische Eintreten der übrigen Berliner Grossbanken für die Darmstädter Bank lässt daraus schliessen, dass man bei den Arbeitgebern die Auseinandersetzung gleichfalls zu einer grundsätzlichen machen will.⁴⁹ⁿ); Mitbestimmungsrecht ('Grundrecht des Bürgers auf Mitwirkung bei der Gestaltung des politisch-staatlichen, wirtschaftlichen

⁴³ Klepper, Jochen: Der Vater, Gütersloh: Bartelsmann 1962 [1937], S. 282.

⁴⁴ Plessner, Helmuth: Die verspätete Nation, Stuttgart: Kohlhammer 1962 [1935], S. 50.

⁴⁵ Dwinger, Edwin Erich: Die letzten Reiter, Jena: Eugen Diederichs 1935, S. 39.

⁴⁶ Die Landfrau, 18.04.1925.

⁴⁷ Weber, Max: Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. In: Weber, Marianne (Hg.) Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, Bd. II, Tübingen: Mohr 1921 [1920-1921], S. 91.

⁴⁸ Völkischer Beobachter (Berliner Ausgabe), 02.03.1934.

⁴⁹ Berliner Tageblatt (Abend-Ausgabe), 09.04.1919.

und kulturellen Lebens'; 28; 1919-1939; „Was das Mitbestimmungsrecht betreffe, so käme es darauf an, umsichtige, entschlossene, aber sachlich und politisch völlig neutral arbeitende Vertreter in die Betriebsräte zu wählen; diese würden dann in der Lage sein, die Interessen der Arbeitnehmer zu fördern und ihre Rechte kräftig wahrzunehmen.⁵⁰“).

Grupa III

Aktivist ('Person, die im sozialistischen Wettbewerb durch wesentliche Erhöhung der Leistungen und durch neue Arbeitsmethoden die Produktion steigert'); Aufklärer ('Agitator'); Bezirksrichter ('Richter an einem Bezirksgericht'; 11; 1926-1934; „Aber der deutsche Bezirksrichter ist zu den Engländern hingegangen und hat ihnen ausemangergesetzt, daß ein Fehlurteil ergangen ist.⁵¹“); Brigade ('kleinste Arbeitsgruppe in einem Produktionsbetrieb'); Brigadier ('Leiter einer Brigade'); Christenlehre ('christlicher Religionsunterricht'); Futterhaus ('Gebäude, in dem Futtermittel gelagert und zum Futtern zubereitet werden'); Handelsorganisation ('staatliches Handelsunternehmen, das Warenhäuser, Gaststätten u. a. betreibt'); Kontrollziffer ('die Planung betreffender Kennzahlen aller Bereiche der Volkswirtschaft').

4. Podsumowanie

Z przeprowadzonego badania wyekscerpowanych z DGWDS jednostek leksykalnych odnoszących się do okresu Niemieckiej Republiki Demokratycznej można wyprowadzić następujące wnioski:

1. Mimo że DGWDS rejestruje jednostki z kwalifikatorem *DDR*, poświadczenia ich użycia można znaleźć we włączonych do e-zasobów DWDS tekstach opublikowanych w międzywojniu. Przykłady świadczące o żywotności zebranych wyrazów pojawiają się zarówno w publikacjach książkowych (np. *Grundmittel*, *Kulturminister*, *Massenorganisation*), jak i prasie (np. *Einheitspartei*, *Futterwirtschaft*, *Handelsorganisation*). Jest to dowód, że były to jednostki rozumiane i używane przez Niemców posługujących się normatywną wersją języka (a nie tylko przez Niemców rosyjskich).
2. Analiza korpusów DWDS pozwoliła na uzyskanie 235 poświadczeń użycia zgromadzonych wyrazów w opublikowanych tekstach. Statystycznie na jeden wyraz przypada około 6 przykładów użycia, co, biorąc pod uwagę ograniczone możliwości włączania do zasobów elektronicznych publikacji z międzywojnia, trzeba ocenić jako współczynnik relatywnie wysoki.
3. Zebrany materiał językowy dotyczy różnych dziedzin życia społeczno-gospodarczego, takich jak gospodarka (np. *Futterwirtschaft*), sądownictwo (np. *Kreisgericht*), praca (np. *Jungarbeiter*), polityka (np. *aufklären*), rolnictwo (np.

⁵⁰ Berliner Tageblatt (Morgen-Ausgabe), 07.03.1920.

⁵¹ Grimm, Hans: Volk ohne Raum, München: Langen 1932 [1926], S. 1156.

- Einzelbauer*), nauka (np. *Aspirant*), administracja (np. *Hausbuch*) czy handel (np. *Kaufhandlung*).
4. Nie udało się znaleźć poświadczeń dziesięciu jednostek, które oprócz semantyki odnoszącej się do okresu NRD mają również inne znaczenie. Jest to jednak stosunkowo nieduża część zebranego materiału – 18%.
 5. W wypadku siedmiu wyrazów podanie przykładów użycia okazało się niemożliwe z uwagi na ograniczenia wynikające z praw autorskich. Ponieważ wszystkie spośród tych jednostek miały, według DGWDS, tylko znaczenie związane z NRD, włączyliśmy je do grupy pierwszej.
 6. Wydaje się, że do dość często używania analizowanych jednostek mogła się przyczynić imigracja Niemców rosyjskich na tereny etniczne po stosowanych wobec nich represjach w pierwszej połowie XX wieku. Były to bowiem osoby przez wiele lat odizolowane od normatywnej wersji języka niemieckiego, w języku których pojawiały się – jak dowiodły wcześniejsze badania – liczne sowietyzmy i rusycyzmy. By ten fakt potwierdzić, konieczna jest jednak szczegółowa analiza uwzględniająca zarówno migrację Niemców, jak i badanie konkretnych kontekstów użycia w opublikowanych w międzywojniu tekstach. Warto również sprawdzić, czy zgromadzone jednostki zostały zarejestrowane przez międzywojenne słowniki niemiecko-rosyjskie słowniki przekładowe opracowane przez A.F. Nesslerera, a jeśli tak, to w jaki sposób zostały one w nich opisane.

Bibliografia

- Dahlmann, D., Tuchtenhagen, R. (1994). *Zwischen Reform und Revolution. Die Deutschen an der Wolga 1860-1917*. Essen: Klartext-Verl.
- DWDS – Das Digitale Wörterbuch der Deutschen Sprache. www.dwds.de.
- Eisfeld, A. (1985). *Deutsche Kolonien an der Wolga 1917-1919 und das Deutsche Reich*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Eisfeld, A. (1999). *Die Russlanddeutschen*. München: Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat.
- Graczykowska, T. (2015). O języku propagandy politycznej w prasie polskojęzycznej wydawanej w ZSRR w okresie międzywojennym (na materiale moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej” i prasy na Białorusi Radzieckiej). W: W. Łysiak (red.), *Oblicza utopii, obłudy i zakłamania* (s. 27-33). Poznań: Wydawnictwo Eco.
- Joachimiak-Prażnowska, J. (2015). O zapożyczeniach leksykalnych z języka rosyjskiego w polszczyźnie międzywojennej. Na materiale Tygodnika Ilustrowanego. *Acta Neophilologica*, 2(17), 11-23.
- Koch, F. (1997). *The Volga Germans In Russia and the Americas. From 1763 to The Present*. Old Main, PA: Pennsylvania State University Press.
- Krieger, V. (2015). *Kolonisten, Sowjetdeutsche, Aussiedler. Eine Geschichte der Russlanddeutschen*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Mędelska, J., Cieszkowski, M. (2010). O potrzebie podjęcia badań nad radziecką wersją języków mniejszości narodowych byłego Związku Radzieckiego. *Acta Baltico-Slavica*, 34, 103-119.
- Mędelska, J., Cieszkowski, M. (2011). О раннем варианте немецкого советского языка (на материале *Русско-немецкого словаря* А. Ф. Несслера). *Slavia Orientalis*, 60(2), 253-276.
- Mędelska, J., Jankowiak-Rutkowska, M. (2016). O unifikacji słownictwa mniejszości narodowych w ZSRR na wybranych przykładach z radzieckich odmian polszczyzny i niemczyzny (okres międzywojenny). *Poradnik językowy*, 2(2016), 79-93.
- Mędelska, J., Cieszkowski, M. (2012). Pierwsze sowietyzmy w niemczyźnie współczesnej (na podstawie porewolucyjnego słownika rosyjsko-niemieckiego). W: A. Kątny (red.), *Sprachkontakte in Zentraleuropa* (s. 91-111) Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing.
- Mędelska, J., Jankowiak-Rutkowska, M. (2011). О становлении советских версий языков меньшинств СССР, проживавших вне исторической родины. W: W: Б. В. Тюркин (red.), *Текст: филологический, социокультурный, региональный и методический аспекты. Материалы Международной конференции* (s. 179-186). Тольятти: ТГУ.
- Scholze-Stubenrecht, W. (red.). (1999). *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden* (ed.3, tom 1-6). Mannheim. Leipzig. Wien. Zürich: Dudenverlag.

- Schumann, R. (2004). *Fremde Heimat. Deutsche in Russland – von der Ansiedlung bis zur Rückwanderung*. Berlin: Verlag am Park.
- Stricker, G. (2002). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Russland*. Berlin: Siedler Verlag.
- Wiens, H. (1998). *Volk auf dem Weg. Deutsche in Russland und in der GUS 1796-1993*. Landsmannschaft der Deutschen aus Russland e.V. Moskau, Stuttgart: Kulturrat der Deutschen aus Russland.